

Музыка О. Я.
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини,
м. Умань

**МОТИВАЦІЯ ЯК ФАКТОР АКТИВІЗАЦІЇ
ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА НА ЗАНЯТТЯХ
З ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН**

Анотація. У статті розглядається актуальна проблема мистецько-педагогічної освіти: роль мотивації в активізації художньо-творчої діяльності майбутніх учителів образотворчого мистецтва на заняттях з фахових дисциплін. Розкривається роль педагога-наставника у формуванні в студентів стійких внутрішніх мотивів до творчого саморозвитку.

Ключові слова: мотивація, художньо-творча діяльність, фахові дисципліни, самореалізація, майбутні вчителі образотворчого мистецтва.

Аннотация. Музыка О. Я. Мотивация как фактор активизации художественно-творческой деятельности будущих учителей изобразительного искусства на занятиях по специальным дисциплинам. В статье рассматривается актуальная проблема художественно-педагогического образования: роль мотивации в активизации художественно-творческой деятельности будущих учителей изобразительного искусства на занятиях по специальным дисциплинам. Раскрывается роль педагога-наставника в формировании у студентов устойчивых внутренних мотивов к творческому саморазвитию.

Ключевые слова: мотивация, художественно-творческая деятельность, специальные дисциплины, самореализация, будущие учителя изобразительного искусства.

Annotation. Muzyka O. Motivation as an important factor of activation of creative activity of the future fine art teachers during the professional disciplines. The actual problem of artistic – pedagogical education is highlighted in this article - the role of motivation in activation of creative activity of the future fine art teachers as the basis for personal and professional development. The role of a teacher-practice's curator in the process of personal students' development of strong motivation for self-realization is shown.

Key words: motivation, creative activity, professional disciplines, self – realization, future fine art teachers.

Постановка проблеми. Важливим завданням сучасної педагогічної науки на етапі переосмислення концептуальних засад мистецької освіти є підготовка висококваліфікованих фахівців із високим рівнем інтелектуального

й духовного розвитку, сформованими морально-естетичними якостями та значним творчим потенціалом.

Видатний філософ Франції Д. Дідро був переконаний, що країна, у якій би навчали малювати так само, як читати й писати, перевершувала б усі інші держави в науках, мистецтвах і майстерностях. Однак, у сучасних загальноосвітніх школах, особливо сільських, спостерігається надзвичайно низький рівень забезпеченості вчителями образотворчого мистецтва. Змінити цю ситуацію можна лише завдяки активній підтримці державних органів управління освітою. Цьому також сприятиме розв'язання проблеми вдосконалення навчально-виховного процесу у ВНЗ, пошук інноваційних підходів до викладання дисциплін образотворчого циклу, підвищення внутрішньої мотивації студентів, їхньої спрямованості на самовдосконалення, творчу самореалізацію й самовизначення в професійній діяльності. Адже на вчителя образотворчого мистецтва покладено важливу місію естетично виховувати підростаюче покоління, від чого залежить майбутнє нашої держави. Отже, школа потребує такого педагога-професіонала, який, не зважаючи на соціально-економічні й політичні кризові явища та духовне й культурне зубожіння суспільства, у будь-якому разі буде активним носієм високих моральних цінностей та естетичних ідеалів, справжнім сподвижником-митцем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі професійної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва присвячено праці Є. Антоновича, О. Кайдановської, М. Пічура, О. Смірної, М. Стась, Т. Стрільєвич, Т. Штикало, В. Щербини та ін. У них розглянуто питання формування художньо-педагогічної компетенції, реалізації творчого потенціалу, розкриття різносторонніх здібностей студентів у навчально-виховному процесі. Однак роль мотиваційного фактору в становленні особистості майбутнього художника-педагога, його самореалізації в художньо-творчій і педагогічній діяльності розкрито не достатньо.

Метою статті є висвітлення значення мотивації в активізації художньо-творчої діяльності майбутніх учителів образотворчого мистецтва на заняттях із

фахових дисциплін, ролі педагога-наставника у формуванні стійкої внутрішньої мотивації в студентів до самореалізації в педагогічній і творчій роботі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потреба у творчості, на думку філософів, пов'язана із прагненням людини духовно усвідомити внутрішній і зовнішній світ, своє власне «Я».

У психології феномен цього поняття трактується як: діяльність, психологічний процес створення нового в єдності із властивостями творчої особистості (інтелект, емоції, мотиви, потреби), які забезпечують її включення в цей процес (А. Брушлінський, Л. Виготський, В. Моляко та ін.); невід'ємна властивість матерії, механізм і основа розвитку суспільства, середовища і культури в цілому (Я. Пономарьов, А. Шумілін та ін.); процес сходження особистості до ідеального, реалізації свого внутрішнього «Я» (Р. Ассаджіолі та ін.), «вияв архетипів колективного несвідомого» (К. Юнг та ін.).

Першоджерелом творчості, як вважають психологи-гуманісти А. Маслоу й Г. Олпорт, є глибинна потреба в самоактуалізації, у досягненні вершин самовдосконалення, тому творчість має найвагомійший вплив на становлення й розвиток особистості, допомагає людині якомога повніше розкрити свій потенціал, таланти, здібності.

Розглядаючи творчість у педагогічному аспекті, учені виокремлюють у ній розвиток творчих здібностей і вмінь творчої діяльності.

Так, вони стверджують, що творчості можна й треба вчити, визначаючи елементи творчої діяльності в навчанні (І. Лернер); а також вважають метою навчання вироблення відомих творчих здібностей для швидкої та вмілої соціальної орієнтації, творчого пізнання й самооцінки власного «Я» (Л. Виготський та ін.).

Психолого-педагогічними дослідженнями доведено, що повноцінний розвиток особистості може відбуватися за умови, що сама особистість спрямована на розвиток. Адже творчі люди (художники, поети, музиканти та ін.) вважають творчість частиною свого життя, її сенсом.

У «Великій сучасній енциклопедії з педагогіки» творчість визначається як «діяльність, результатом якої є створення нових, оригінальних і більш

досконаlih матеріальних і духовних цінностей, які мають об'єктивну або суб'єктивну значущість» [8, с. 571].

Художньо-творча діяльність, на думку Л. Виготського, має найбільш придатні умови для розвитку творчих здібностей особистості. У процесі художньої творчості митець виражає свої думки й почуття, прагнення до прекрасного, своє ставлення до того, що відбувається в суспільстві.

Згідно наукових досліджень, *художня діяльність* об'єднує у собі всі основні види людської діяльності: *пізнавальну*, основою якої є абстрактне мислення, а допоміжними механізмами – увага, пам'ять, уява, емоції, інтуїція та ін.; *ціннісно-орієнтаційну*, основою якої є переживання, а додатковими – емоції; *перетворювальну*, яка базується на уяві, а додатковими компонентами вважають естетичні відчуття матеріалу; *комунікативну*, яка заснована на спілкуванні зі світом й іншими людьми [5, с. 319].

За теорією діяльності О. Леонтьєва, у структурі художньо-творчої діяльності слід виокремити такі складові: 1) *потреба*, як духовний стан людини, яка спонукає її до постійного творчого пошуку, у результаті чого народжується витвір мистецтва, який є мотивом творчості; мотив спонукає до постановки визначеної мети – результату діяльності; 2) *дія* – складова діяльності, спрямована на досягнення усвідомленої мети, яка складається із сукупності операцій; 3) *операція* – спосіб здійснення дії [7].

Як і будь-яка діяльність, художньо-творча також підлягає загальним закономірностям розвитку діяльності: проходить стадії виникнення, формування й розпаду. За умови активної участі у творчій діяльності особистість стає суб'єктом діяльності, тобто оволодіває її основними структурними компонентами: потребами й мотивами, метою й умовами її досягнення, діями й операціями.

У науковій літературі *мотив* трактується як: 1) спонукання до діяльності, пов'язана із задоволенням потреб суб'єкта; 2) предметно-спрямована активність визначеної сили; 3) збуджуючий і визначаючий вибір спрямованості діяльності на предмет (матеріальний або ідеальний), заради якого вона здійснюється; 4) усвідомлена причина, яка лежить в основі вибору дій і вчинків

особистості [8, с. 327].

Мотиви поділяються на *внутрішні*, пов'язані зі змістом діяльності та її виконанням, і *зовнішні* (соціальні), що виражають прагнення зайняти певну позицію в системі суспільних відносин [11, с. 95].

До зовнішніх мотивів творчості належить прагнення до суспільного визнання, матеріальних благ, високого соціального статусу. Внутрішніми мотивами творчої діяльності слід визнати: зацікавлення, подив, відчуття нового, упевненість у правильному виборі, почуття гумору та іронії, естетичні почуття, що виникають у процесі діяльності. В. Бутенко, З. Гіптерс, Я. Пономарьов та інші дослідники зазначають, що потяг до знання, інстинкт пізнання є основним для творчої особистості, яку приваблює сам процес, а не тільки результат роботи [1; 2; 9].

Внутрішня мотивація, на думку вчених, має більш глибокий вплив на особистість, сприяє успішності та ефективності навчання, підвищує повагу та самоповагу особистості студента. Діяльність, зумовлена внутрішньою мотивацією, може бути безперервною, адже вона не залежить від зовнішніх чинників.

У творчій діяльності мотивація відіграє провідну роль, адже вона – її рушійна сила, «пусковий механізм» (Л. Виготський, О. Леонтьєв, О. Лук, А. Маслоу, О. Матюшкін та ін.). На думку багатьох психологів, мотивація є стрижнем розвитку особистості, бо зумовлює характер її поведінки, спрямовує діяльність у потрібне русло.

Мотивація розглядається як сукупність різних спонукань: мотивів, потреб, інтересів, спрямувань, мети, захоплень, мотиваційних установок або диспозицій, ідеалів і т.п., що в найбільш широкому розумінні має на увазі детермінацію поведінки взагалі [8, с. 328].

Співвідношення мотивації досягнення з мотивацією професійної діяльності Є. Ільїн вважає основою самоактуалізації людини [4].

Тому саме завдяки мотивації формуються стійкі інтереси студентів, зацікавленість у поглибленні знань, підвищенні свого освітнього рівня, духовного збагачення. Все це забезпечує результативність творчості в

найважливіших сферах життєдіяльності.

Для виявлення мотиваційних чинників навчальної й художньо-творчої діяльності майбутніх учителів образотворчого мистецтва на констатувальному етапі педагогічного дослідження нами було проведене анкетування студентів перших курсів мистецько-педагогічних факультетів кількох вищих навчальних закладів за адаптованою методикою «Вивчення мотивів навчально-творчої діяльності студентів», запропонованою А. Реаном та В. Якуриним, за даними анкети «Мотиви вступу на мистецько-педагогічний факультет» та «Мотиви до занять образотворчим мистецтвом».

Результати анкетування виявили наступне: найбільш значимими мотивами навчально-творчої діяльності для більшості з опитуваних є: «Отримати диплом учителя образотворчого мистецтва» – 36%, «Забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності» – 20%, «Успішно навчатись, отримувати стипендію» – 16%. Меншу кількість балів за шкалою значимості отримали мотиви «Отримати глибокі й міцні знання в галузі образотворчого мистецтва» – 12%, «Освоїти різні образотворчі техніки» – 10%, «Досягнути поваги викладача» – 6%. Найменший відсоток опитуваних віддали перевагу мотивам «Стати творчим художником» – 4%, «Отримати інтелектуальне задоволення» – 8%. Незначну кількість балів отримали також мотиви «Виконувати педагогічні вимоги», «Бути взірцем для однокурсників», «Домогтися схвалення батьків та оточуючих». Деяким студентам було складно виявити пріоритети мотивів своєї навчально-творчої діяльності, тому вони майже всі пункти позначили найвищою кількістю балів. Загалом результати опитування виявили, що в мотивах навчання переважають зовнішні чинники, тобто, бажання отримати освіту й суспільне визнання.

Серед мотивів вступу на мистецько-педагогічний факультет найбільший показник – 28,0% отримала відповідь «Бажання отримати спеціальність», «Бажання отримати диплом» – 18,0%, що також свідчить про значну перевагу зовнішньої мотивації студентів до діяльності над внутрішньою, адже відповідь «Любов до мистецтва, бажання оволодіти майстерністю» обрали лише 16,0% опитуваних. На запитання «Чи знаходите ви у себе нахили до художньої

творчості?» більшість студентів (55,0%) дали ствердну відповідь, не змогли відповісти на це запитання 35,0%, відповідь «ні» дали 10,0% опитуваних. Це означає, що значна кількість студентів не розуміють сутності творчості, не надають їй особливого значення у своєму житті, хоча й вважають, що в них є здібності до художньої діяльності.

Як показали результати анкетування щодо мотивів творчої діяльності, більшість студентів (42,0%) на заняттях із фахових дисциплін бажають освоїти різні художні матеріали, отримати нові знання про закономірності створення художнього твору (28,0%). А от відповіді «Бажання й можливості самореалізації у творчій роботі», «Можливість прояву самостійності й творчої активності на заняттях із фахових дисциплін», «Оволодіння індивідуальним творчим стилем» набрали набагато меншу кількість відсотків: 16,0; 22,0; 14,0% відповідно. Це також говорить про перевагу зовнішніх чинників мотивації у творчості, незначний рівень мотивації до самостійної роботи й творчої самореалізації, до пошуку свого індивідуального творчого почерку. Але загалом можна констатувати, що значна кількість студентів позитивно налаштовані на творчу роботу при певній (переважно зовнішній) мотивації.

Таким чином, нами з'ясовано, що бажання творити є головним чинником для включення у творчу діяльність, яка в професійному й творчому становленні особистості вчителя образотворчого мистецтва відіграє провідну роль. Особливо це стосується навчально-творчої діяльності на заняттях із базових фахових дисциплін, до яких відносять рисунок, живопис, композицію.

Зміст цих дисциплін спрямований на підвищення рівня художньо-естетичної культури студентів, оволодіння образотворчою грамотою та основами художнього відображення дійсності, засобами створення виразної композиції, засвоєння теоретичних знань і практичних умінь роботи з різними художніми матеріалами, розширення можливостей для їхньої творчої самореалізації та підготовку до самостійної художньо-педагогічної діяльності.

Специфіка викладання мистецьких дисциплін, пріоритетність їх виховної місії вимагають особливої форми спілкування між педагогом та студентами, яка

б забезпечувала встановлення між ними духовного контакту, активізувала емоційну сферу, сприяла розвитку їхніх естетичних почуттів.

Передумовою успішної творчої діяльності вчені вважають захоплення справою, зацікавленість, а втілення задуму на кожному етапі, як правило, вимагає прикладання вольових зусиль.

На думку Л. Єрмолаєвої-Томіної, в основі творчості лежить потреба в переживанні позитивних емоцій [3, с. 106], адже емоції – невід’ємний компонент життєдіяльності обдарованої, творчої особистості. Емоційно багата особистість працює швидко, захоплено та експресивно, що позначається на продуктивності.

Більшість дослідників творчого процесу наголошують на значенні стану натхнення для творчих особистостей. Натхнення – це творчий підйом, приплив творчих сил, стан напруги, творчого хвилювання. Воно характеризується підвищеною загальною активністю людини, усвідомленням легкості творчості, переживанням «одержимості», емоційного підйому. Натхнення сприяє творчій уяві, фантазії, тому що у свідомості легко виникають чисельні яскраві образи, думки, асоціації [4, с. 126-127]. Натхнення може переходити в екстаз у момент кульмінації творчого процесу – осяяння, відкриття (інсайт). Успішне закінчення творчого процесу супроводжується виникненням позитивних емоцій: задоволенням, радістю, захопленням.

Отже, розробка й виконання навчально-творчих завдань, як самостійних, так і аудиторних, пов’язані з такими якостями творчої особистості, як наполегливість, працездатність, працелюбність, вміння концентрувати увагу, активність, які виявляються в позитивному ставленні до творчого процесу, що виникає тоді, коли особистість задоволена його результатом.

Таким чином, для розвитку позитивної мотивації в навчанні й творчості слід забезпечити процес переживання емоцій задоволення від досягнення успіхів, проявів самостійності та ініціативності, можливості самоствердження тощо [11, с. 95]. Для реалізації цього принципу педагог повинен розуміти внутрішній світ студента, використовувати методи емоційного стимулювання навчальної діяльності (заохочення й покарання, створення ситуацій успіху,

позитивну атмосферу занять, оригінальні індивідуальні завдання, постановку цікавих натюрмортів, вибір колоритної характерної натури, костюмів тощо).

Проаналізувавши робочі програми з живопису, рисунку, композиції кількох вищих педагогічних навчальних закладів, у яких здійснюється підготовка фахівців за напрямом 6.020205 «Образотворче мистецтво», ми з'ясували, що вони спрямовані на засвоєння студентами теоретичних знань і практичних умінь зображення натури, володіння різними матеріалами і техніками, розвиток творчого мислення, сприйняття, естетичного смаку та індивідуальних особливостей. Разом із тим, практичні завдання загалом мають методичне спрямування на засвоєння конкретних знань і понять, розвиток умінь зображення.

Відповідно до положень кредитно-модульної системи навчання нами були скориговані програми цих дисциплін відповідно до наступних вимог: узгодженість змісту теоретичних знань і практичних завдань із загальною системою фахової підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва; спрямованість аудиторних і самостійних завдань на розвиток усіх компонентів творчих здібностей; чергування короткочасних вправ і довготривалих завдань; цілеспрямоване залучення студентів до виконання творчих робіт із поступовим ускладненням поставленого завдання; варіативність самостійних творчих завдань, стимулювання самостійності вибору способів їх виконання, техніки й матеріалу.

Основна відмінність від традиційних програм – орієнтування на творчі, самостійні, а не на репродуктивні способи одержання знань у навчальній діяльності, альтернативність вибору практичних завдань. Система завдань побудована на варіативному принципі: кількість та складність їх може змінюватися відповідно до індивідуального рівня підготовки студентів. На нашу думку, слід більше давати завдань на створення абстрактних, асоціативних образів, які сприяють вивільненню творчої енергії, збудженню внутрішнього потенціалу, пошуку нестандартних рішень, заохочувати використання різноманітних матеріалів і технік із метою знаходження свого неповторного творчого стилю.

Принциповою відмінністю від традиційної методики викладання має стати орієнтація на принципи системно-синергетичного й особистісно-орієнтованого навчання в художній освіті, який передбачає створення умов для самореалізації, саморозвитку особистості: урахування індивідуальних можливостей та рівнів образотворчої підготовки студентів, діалогічна взаємодія й співтворчість учасників процесу, особистий приклад викладача. Ми переконані, що творчих учнів може виховати викладач, який сам є яскравою творчою особистістю, адже, «...щоб запалити когось, треба горіти самому». Продукт творчої діяльності – це втілення свого внутрішнього світу, своєрідний діалог із глядачем. А коли глядачами є студенти-вихованці, то це досить дієвий спосіб впливу на формування їхнього світогляду, шлях до налагодження духовного контакту, що має вагоме значення в художньому вихованні.

Нами визначено правила, які дозволяють реалізувати співтворчі взаємини викладача й студента: постійне вдосконалення викладача як творчої особистості; демократичний стиль спілкування викладача зі студентами; забезпечення викладачем умов, засобів для розвитку творчих здібностей студентів, які сприятимуть їхній творчій самореалізації; обговорення оригінальних методів вирішення творчих завдань та пошуки нових ідей.

Як показала практика, формування в студентів стійкої внутрішньої мотивації до творчості потребує грамотного врахування їхніх психофізіологічних, вікових та індивідуальних особливостей, темпераменту, характеру, інтересів, переживань, потреб, мотивів, емоційної сфери. Адже технології художньо-естетичного розвитку в першу чергу вимагають звернення до особистісної сфери людини. Особистісно-сміслова організація навчального процесу передбачає використання низки прийомів і методів, а саме: створення емоційно-психологічних установок, адже емоційно-чуттєва сфера є переважаючою в мистецтві й творчості.

Для розв'язання поставленого завдання особливо цінними ми вважаємо думки Л. Єрмолаєвої-Томіної, яка для включення творчого начала в усі види завдань радить особливе «налаштування» на творчий пошук:

1) будь-яке навчальне завдання слід розпочинати зі своєрідного планування програми залучення до творчих операцій: «інтелектуально-мисленнєве налаштування»;

3) обов'язковим також має бути «візуально-емоційне налаштування» – вибір емоційної палітри для зображення предмета чи натури;

4) налаштування на самотворчість, самоосвіту.

Дослідниця переконана, що розрив між «хочу» й «можу» є найбільш травматичним для художника, він блокує творчість, а інколи призводить до відмови від діяльності. Тому в кожній конкретній навчальній роботі необхідно ставити перед собою не менш конкретне завдання відпрацювання тієї чи іншої якості: уміння бачити нове, розвинути інтелектуальні й виконавські здібності [3, с. 259-262].

Особливо складно процес розвитку «творчого начала» відбувається під час роботи з натури, де провідною стає цільова установка на формування «творчого бачення». З метою тренування такого бачення Л. Єрмолаєва-Томіна рекомендує, перш за все, навчитися дивитися на звичайний предмет у натурній постановці до тих пір, поки він не стане здаватися незвичайним, уявляти конкретну постановку в різних варіантах емоційного відношення до неї.

Корисним для розвитку творчих якостей і активності студентів вона вважає самостійний підбір предметів для передачі характеру людини, її професії, інтересів засобом натурних постановок [3, с. 262-265].

Слід також відзначити, що активізації творчої діяльності студентів суттєво сприяють: творча невимушена атмосфера на заняттях, зустрічі із цікавими людьми, екскурсії до музеїв, перегляди й обговорення виставок, проведення майстер-класів викладачем і творчими художниками. Це заохочує студентів до самостійного творчого пошуку. Виставки студентських кращих робіт мають велике виховне значення, викликають художній інтерес, пробуджують дух творчого змагання.

Безумовно, правильний позитивний настрій, упевненість у своїх можливостях, віра в себе, свою індивідуальність – невід'ємні компоненти процесу самотворчості, саморозкриття, пошуку свого «Я», своєї життєвої

позиції. Саме від педагога-наставника багато що залежить у становленні студента, як майбутнього фахівця й творчої особистості, а не просто ремісника, для якого творчість перетворюється на бізнес, спосіб заробляння грошей. На жаль, сьогодні такі випадки не поодинокі.

Відтак, метою вивчення фахових дисциплін є не тільки набуття теоретичних знань, художньо-практичних умінь та навичок, а формування таких якостей майбутнього вчителя, які зумовлять його творчу професійну діяльність. Важливо так спланувати систему завдань, щоб досягти високого рівня вмотивованості навчальної діяльності, забезпечити активність та самостійність студентів у навчанні й творчості.

Апробація скоригованих нами програм фахових дисциплін у навчально-виховному процесі підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва дала позитивний результат, що показало повторне анкетування студентів 4 курсу (на початку експерименту вони навчалися на 1-ому).

Згідно результатів анкетування, переважна більшість студентів (64%) найбільш значимими мотивами навчально-творчої діяльності вважає самореалізацію й саморозвиток, що говорить про те, що створені умови й застосовані методи значно вплинули на зміну їхніх пріоритетів в особистісному й професійному становленні. У них з'явилась сміливість у роботі, упевненість у своїх силах, незалежність суджень. Підтвердженням цьому стали персональні й колективні виставки творчих робіт обдарованих студентів і викладачів.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Результат упровадження в практику викладання фахових дисциплін при підготовці вчителів образотворчого мистецтва окреслених педагогічних умов, методичних принципів і прийомів показує, що формування мотиваційно-ціннісної сфери студентів може бути керованим завдяки пошуку інноваційних підходів до викладання дисциплін образотворчого циклу, активній життєвій позиції педагога, його власного прикладу та ентузіазму. При цьому викладач повинен бути ерудованим психологом і не забувати, що кожен студент – це індивідуальність, окрема система зі своїм мікросвітом, яка рухається власною траєкторією.

Таким чином, розвиток позитивної мотивації до навчальної й художньо-творчої діяльності, мотивів самопізнання, самоаналізу, визначення особистісної спрямованості, пошук індивідуального творчого стилю є визначальними в становленні висококваліфікованого вчителя образотворчого мистецтва, що дасть йому можливість реалізувати себе у всіх життєвих сферах.

Література

1. Бутенко В. Г. Художньо-естетична освіта молоді та шляхи її модернізації / В. Г. Бутенко // Педагогіка вищої та середньої школи : збірник наукових праць. – Кривий Ріг, КДПУ, 2005. – № 10. – С. 3–10.
2. Гіптерс З. Художня самодіяльна творчість студентів як засіб естетичного виховання майбутніх спеціалістів : [метод. посібник] / З. Гіптерс. – Львів : Каменярь, 1998. – 144 с.
3. Ермолаева-Томина Л. Б. Психология художественного творчества : учебное пособие для вузов. – 2-е изд. / Л. Б. Ермолаева-Томина. – М. : Академический Проект, 2003. – 304 с.
4. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2009. – 448 с.
5. Каган В. И. Человеческая деятельность, опыт системного анализа / В. И. Каган. – М. : Политиздат, 1977. – 328 с.
6. Кузин В. С. Психология / В. С. Кузин. – М. : Высшая школа, 1974. – 280 с.
7. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
8. Педагогика : Большая современная энциклопедия / [Сост. Е. С. Рапацевич]. – Мн. : «Соврем. слово», 2005. – 720 с.
9. Пономарев Я. А. Психология творчества и педагогика / Я. А. Пономарев. – М. : Педагогика, 1976. – 143 с.
10. Ростовцев Н. Н. Развитие творческих способностей на занятиях рисованием / Н. Н. Ростовцев, А. Е. Терентьев. – М.: Просвещение, 1987. – 176 с.

11. Рудницька О. П. Педагогіка : загальна та мистецька : [навчальний посібник] / О. П. Рудницька. – Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2005. – 360 с.